

JERZY TRACZUK

SACRUM W BIAŁORUSKIEJ POEZJI EMIGRACYJNEJ
W STANACH ZJEDNOCZONYCH
NA PRZYKŁADZIE TWÓRCZOŚCI NATALII ARSIEŃNIEWEJ

Białoruska poezja emigracyjna w Stanach Zjednoczonych, podobnie jak i białoruska poezja emigracyjna w ogóle, stanowi sama w sobie odrębne zagadnienie badawcze. Do tej pory ukazały się jedynie nieliczne poświęcone jej artykuły naukowe, krytyczne i publicystyczne¹. W Stanach Zjednoczonych tworzyli i tworzą tacy poeci białoruscy, jak: nieżyjąca już najwybitniejsza poetka białoruska Natalia Arsieńniewa, Masiej Siadniou, Uładzimir Kliszewicz, Michaś Kawyl, Janka Zołak, Ryhor Kruszyna, Uładzimir Dudzicki, Janka Juchnawiec. W 1978 r. zmarł w Australii wybitny poeta białoruski Aleś Saławiej, a wcześniej – w 1948 r. zginął śmiercią tragiczną w RFN inny poeta białoruski, znany już w okresie międzywojennym, Chwiedar Iljaszewicz². W 1978 r. zmarł w Londynie, również znany z okresu międzywojennego, poeta, prozaik, tłumacz i publicysta Wincuk Adważny – właściwie ksiądz katolicki Jazep Hiermanowicz³.

Już chociażby ta liczba białoruskich poetów emigracyjnych, a nie wymieniłem tu prozaików, krytyków literackich, publicystów i tłumaczy, predestynuje do zwrócenia baczniejszej uwagi na powstające na emigracji zjawiska

DR JERZY TRACZUK, skr. poczt. 367, 20-001 Lublin 1.

¹ Por. m.in.: Б. С а ч а н к а, *Беларуская эміграцыя: факты і меркаванні, в: Сняцца сны аб Беларусі... Літаратурна-крытычныя артыкулы, інтэрв'ю*, Мінск 1990, с. 4-68.

² Zob. m.in. А. В. М а л ь д з і с, *Ільяшэвіч Хведар і Я. А. Г а р а д н і ц к і, Бібліяграфія, Беларускія пісьменнікі, Біябібліяграфічны слоўнік у 6 тамах*, т. III, Мінск 1994, s. 14-16.

³ У. А. К а л е с н і к, *Вінцук Адважны, Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі ў 5 тамах*, т. I, Мінск 1984, s. 39.

literackie, problematykę utworów, jak również ich wartości ideowe i artystyczne. Jednym z nich jest zagadnienie *sacrum*, które w większym lub mniejszym stopniu przewija się w twórczości piszących w Stanach Zjednoczonych białoruskich poetów emigracyjnych. Analizując *sacrum*, które – tak jak w religioznawstwie – może być pojmowane bardzo szeroko, ograniczę się jedynie do jego znaczenia *sensu stricte* religijnego, chociaż nie zawsze w twórczości tych poetów można oddzielić sferę *sacrum* pojmowanego w kategoriach religii czy teologii od sfery *sacrum* pojmowanego w religioznawstwie, a oznaczającego wszystko, czemu człowiek oddaje cześć⁴. Niekiedy te aspekty są ściśle ze sobą sprzężone, powiązane, stanowią nierozłączną jedność i jakby potęgują sam wymiar *sacrum* do jakiejś jeszcze większej świętości. Tak jest m.in. w wierszu *Malitwa* Natalii Arsieńniewej, który stał się jak gdyby drugim hymnem narodowym Białorusinów. Uroczysty ton tego utworu o wymiarze hymnu, chętnie wykonywanego przez Białorusinów podczas wszelkich uroczystości o charakterze patriotycznym, narodowym i państwowym, obliuguje niejako do przytoczenia go tu w całości:

Магутны Божа! Ё ладар сусьветаў,
 вялізных сонцаў і сэрц малых,
 над Беларусяй ціхой і ветлай
 рассып праменьне Свае хвалы.
 Дай спор у працы будзённай, шэрай,
 на хлеб штадзённы, на родны край.
 Павагу, сілу і веліч веры
 у нашу праўду, у прышласць – дай!
 Дай урадлівасьць жытнёвым нівам,
 учынкам нашым пашлі ўмалот.
 Зрабі свабоднай, зрабі шчасьлівай
 краіну нашу, і наш народ!⁵

Skierowana w nim żarliwa modlitwa do Boga, jak pisze poetka, włodarza zarówno wielkich słońc, jak i małych serc, nierozłącznie wiąże się z innym rozumieniem *sacrum*, przyjętym w religioznawstwie, a pojmowanym jako wszystko, czemu człowiek oddaje cześć, w tym wypadku swemu narodowi i ojczyźnie. Podmiot liryczny poezji Natalii Arsieńniewej marzy o tym, aby

⁴ Por. m.in. M. K a w e s k a, *Nowela Mykoły Chwyłowego Ja* (Romantyka), *Z badań nad sacrum w literaturze ukraińskiej*, „Roczniki Humanistyczne”, 45-46(1997-1998), z. 7, s. 119-120.

⁵ Н. А р с е н ь н е в а, *Між берагамі* (*Between the Shores. Selected Poetry of Natalia Arsienniewa 1920-1970*), New York-Toronto 1979, s. 115.

Bóg uczynił jej ojczyznę – Białoruś i jej naród szczęśliwymi i wolnymi, otoczył je szczególnymi względami i łaską. Modlitwa do Boga jest jednocześnie modlitwą o pomyślność jej ojczyzny, jak pisze autorka, o powagę, siłę i moc wiary w prawdę i świetlaną przyszłość jej ojczystego kraju⁶. Podmiot liryczny Arsieńniewej modli się o to, aby Bóg nad cichą i przyjazną światu Białorusią rozsypał promienie swojej chwały, uczynił jej lud w służbie swojej ojczyzny jeszcze bardziej pracowitym, a jej pola jeszcze bardziej urodzajne, podobnie, jak i jeszcze bardziej obfite w dobroć ludzkie uczynki. *Sacrum* w rozumieniu teologicznym, tj. modlitwa do Boga, jak i *sacrum*, którym dla poetki jest jej ojczyzna – Białoruś, staje się tu jakby jakąś jednią, czymś naturalnym i zarazem nierozzerwalnym.

Nie oznacza to wcale, iż poezja Arsieńniewej jest zdominowana przez *sacrum* w rozumieniu teologicznym. Wręcz przeciwnie, może zdumiewać fakt, jak mało jest w niej w początkowym okresie twórczości motywów religijnych. Na pewno jest ich mniej aniżeli w takowym okresie twórczości Sergiusza Jesienina⁷, co niegdyś też było dla mnie niemałym zaskoczeniem.

W wierszu *Osień* Sergiusz Jesienin pisał m.in.:

Тихо в чаще можжевеля по обрыву.
Осень – рыжая кобыла – чешет гриву.

Над речным покровом берегов
Слышен синий лязг ее подков.

Схимник-ветер шагом осторожным
Мнёт листву по выступам дорожным

И целует на рябиновом кусту
Язвы красные незримоу Христу⁸.

Można by rzec, że w twórczości Natalii Arsieńniewej więcej jest *sacrum* w rozumieniu religioznawczym aniżeli ściśle teologicznym. Czymś świętym dla Arsieńniewej jest już sama Białoruś, ujmowana często w aspekcie metafizycznym, będąca celem samym w sobie, naczelną wartością jej poezji, jej wiarą i sensem istnienia. Białoruś i przyroda białoruska to kamień węgielny i osnowa zarazem jej poezji lirycznej; w jej wierszach można znaleźć nawet motywy przedchrześcijańskie, tj. pogańskie, czy też bóstwa będące przedmio-

⁶ Tamże, s. 115.

⁷ Por. m.in. С. Е с е н и н, *Стихотворения и поэмы*, Москва 1975, s. 304.

⁸ Tamże, s. 50.

tem czci innych narodów, tak jak w wypadku pojawiającego się w jej twórczości Buddy, Hindusów.

Sacrum uczyniła w swej poezji Arsieńniewa białoruski patriotyzm, który stał się dla niej niemal religią, podobnie jak i dla współczesnego pisarza białoruskiego Sokrata Janowicza, który swego czasu wyznawał, iż jego religią jest białoruskość, i jest on na nią chory.

Nie ma bodajże w całej literaturze białoruskiej tak patriotycznych utworów, tak sugestywnych i tak przemawiających do wyobraźni i uczuć ludzkich, jakie znajdujemy w twórczości Arsieńniewej, jej swego rodzaju białoruskim *sacrum*. Być może dlatego twórczość poetki była tak niebezpieczna, że zabroniona w byłym Związku Radzieckim, podobnie jak obecnie zabroniona jest przez obecnego prezydenta Aleksandra Łukaszenkę. Niewątpliwie mogła ona rozwijać się tylko na emigracji.

Chociaż *sacrum* w rozumieniu religijnym w początkowym okresie twórczości poetki przewija się rzadko, to przecież nie oznacza to wcale, iż go w ogóle nie było. Dochodzi ono do głosu w jej liryce w sposób jakby niezauważalny, niezwykle dyskretny, jako coś tajemniczego, niedoścignętego, niezrozumiałego, coś, co ma charakter retoryczny, tak jak w wierszu *Szepty nocy*⁹, w którym podmiot liryczny usiłuje ogarnąć rozumem tajemnicę ludzkiego istnienia i Boga oraz tajemnicę przyrody, co ostatecznie, mimo tego pragnienia, mu się nie udaje. Pozostaje on bezradny wobec nieodgadnięcia istoty smutnych szeptów nocy. Innym razem w wierszach Arsieńniewej za tło do głębszych rozważań filozoficznych nad zagadką ludzkiego istnienia i bytu służą jedynie zarysowane również w sposób niezwykle dyskretny gasnące warkocze promieni słonecznych na wieżach gotyckich kościołów czy też gwiazdy będące w jej liryce oczami małych zasmuconych aniołów (*Wiaczornaju paroju*¹⁰) albo też zapalające się tysiącami jasnoczerwonych ogników wieże klasztorów, szerniały krzyż na rozdrożu, jako zapewne symbol jej ojczyzny (w wierszu *Rodny kraj*¹¹). W tym ostatnim wierszu *sacrum* w powiązaniu z *sacrum* religijnym występuje w ujęciu szerszym, gdyż ojczysty kraj poetki – Białoruś, sama w sobie, stanowi dla jej podmiotu lirycznego wymiar święty, o czym świadczy chociażby jego zakończenie, stanowiące

⁹ А р с е н ь н е в а, *Між берагамі*, s. 22.

¹⁰ Tamże, s. 29.

¹¹ Tamże, s. 27-28.

jakby charakter przysięgi poetyckiej na wierność swojej ojczyzny: „сэрца цябе не забудзе ніколі родны мой край!¹²”.

Ten młodzieńczy cykl wierszy-*sacrum* zamyka utwór *Pytannie*, w którym znowu podmiot liryczny szuka swego sensu istnienia i w poszukiwaniu tego sensu zwraca się do siły najwyższej, tj. do Boga. Warto zacytować fragmenty tego wiersza, aby bliżej zapoznać się z nekającymi *ja* liryczne rozterkami na temat ludzkiego bytu, sensu istnienia i przemijania:

Божа! Дні мае, хіба што шчасныя,
ціха сходзяць, сплываюць удаль,
па сабе пакідаючы жаль,
па мінулым – тугу перадчасную,
што звініць, быццам кропляў крышталё.

І пытаюся з болям міжвольным я:
што-ж ты робіш з душою, з сабой,
як праходзіш жыцця пуціной,
што ты робіш із воляю вольнаю?
Бо мінуць – і ня вернеш, нажаль¹³.

Więcej utworów z motywami religijnymi znajdujemy w dojrzałym okresie twórczości poetki. I chociaż nie jest ich za wiele, to przecież w powiązaniu z charakterystyczną dla niej wirtuozerią artystyczną nadają one jej poezji jeszcze bardziej tajemniczy wymiar, sugestywność, wywierając wpływ na myśli i wyobraźnię odbiorcy, zniewalając prawdą przeżycia artystycznego.

Motywy związane z *sacrum* znajdujemy zarówno w utworach *Żnyczy* i *Akcya*, stanowiących jak gdyby echo czasów okupacji Białorusi przez hitlerowców oraz totalitaryzmu radzieckiego, jak też i późniejszych z cyklu *Nia zradzim*, *Na Słuckija uhodki*, *Bramy*, *Prywidy*, *Uznou*, *Tema wiasna*¹⁴.

W dwóch pierwszych utworach dominują rozważania nad ludzką egzystencją, losem Białorusinów i losem Żydów w czasach bezwzględnej hitlerowskiej okupacji, podpalanych przez Niemców wsi oraz świątyń, cerkwi i synagog, rozstrzeliwanej ludności białoruskiej i żydowskiej. Epilog *Akcji* jest następujący:

Спыніла лёт лісьцё, сплыло на целаў сплёт,
і навет Ёсель сьціх, ужо ня плакаў.

¹² Tamże, s. 28.

¹³ Tamże, s. 30.

¹⁴ Tamże, s. 188-196, 224-225, 231-239, 240-250, 253-257, 261-270, 270-304.

І спад павек яго, хоць ён ня знаў Хрыста,
глядзеў Хрыстос з тугой нянаскаю, дзівоснай
на тых, каму зь пяску крывавага ня ўстаць,
на катаў у крыві...

слату...

і восень...

W latach pięćdziesiątych Natalia Arsieńniewa napisała zawierający motyw religijny wiersz *Uskreśni!*, który wobec zaistniałych później pewnych nieodwracalnych faktów historycznych po latach można rozpatrywać jako swego rodzaju wizjonerstwo artystyczne. Przepojony wiarą w narodowe, kulturalne i polityczne odrodzenie Białorusi liryk zwiastuje nadejście nowej ery w jej rozwoju historycznym, wzywa wręcz Białorusinów do „zmartwychwstania” z zapaści narodowej i kulturalnej. Autorka wyraża w nim przekonanie, że tak, jak zmartwychwstał Chrystus, zmartwychwstanie i jej kraj ojczysty – Białoruś, mimo niszczenia go przez złowrogie siły.

Autorka pisze w nim m.in.:

Ускрос,
і зноў па Беларусі
перад сабой ідзе Хрыстос...
Здымае з душ настылых вусьціш,
багаслаўляе соладзь кроз,
сяліб раськіданых прысады,
муры нязьлічаных вязьніц
і тых,
што пагублялі радасьць
па кроплі кропля й дзень па дні...
Ідзе Хрыстос... Над Ім дугою
ўстае густы блакіт нябёс,
а ногі ў ранах незагойных
кладуць сьляды на шэрань рос...
Дык прыпадзем
і вусны спалім
на тых сьлядох, што Бог-Хрыстос
губляе, моўчкі йдучы ў далеч,
бо Ён ускрос,
Ён уваскрос!
Няхай над родным папялішчам
усяцяж галосіць нема лёс,
няхай крываваць нас і нішчаць
ускрэсьне Край,
бо й Ён ускрос!
Мацней за сьмерць,
за ўсё,

каханьне

зямлі, дзе ад дзіцяці ўзрос...
 Устань-жа, ўстань,
 ускрэсьні сяньня
 мой Край, як усваскрос Хрыстос!¹⁵

Podobne motywy głębokiej i wręcz żarliwej wiary w zmartwychwstanie i odrodzenie Białorusi spostrzegamy w wierszach *Daj, dobry kon. U sakawikowuja uhodki* i *Wiercie!*¹⁶. W ostatnim z nich podmiot liryczny stwierdza:

Чакайце-ж,
 верце,
 прыйдзе Ён,
 Вялікі Дзень і ў нашу хату.
 Пашле і нам нарэшце сьвята
 дзіўны, нязнаны Божы Кон!¹⁷

Sacrum chrześcijańskie, teologiczne, wraz z *sacrum*, którym jest dla podmiotu lirycznego Białoruś, ojczyzna poetki, faktycznie jest tu nierozłączne. *Sacrum* w poezji Natalii Arsieńniewej często towarzyszą krzyże. Są to najczęściej krzyże poległych na polu chwały Białorusinów, walczących o wolność swojej ojczyzny. Tak jest w wierszu *Wy pajszli pamirać* oraz *Ty nie adna*¹⁸. Przypomina w nich poetka sławę białoruskiego oręża nad Worskłą, w bitwie pod Grunwaldem i Orszą oraz Monte Cassino, śmierć Białorusinów walczących w Powstaniu Słuckim oraz w wyniku stalinowskich represji w Katyniu. Tej białoruskiej sławie w walce o wolność towarzyszą niezliczone krzyże, które urastają tu do rangi symbolu. „Мы пайшлі паміраць, каб жыла Беларусь” – cytuje jakby autorka *Pad sinim niebam* w wierszu *Wy pajszli pamirać* słowa białoruskiego żołnierza.

Emigracyjna amerykańska rzeczywistość dla poetów takiej rangi jak Arsieńniewa, żyjących ciągle i nieustannie problemami swojej ojczyzny, jawi się niekiedy jako koszmar, gdy nawiedzają ją obrazy z kraju lat dziecińczych, wileńska Ostra Brama czy kościół św. Anny w Wilnie, opiewany już wcześniej w poezji białoruskiej przez wybitnego poetę Maksima Bahdanowicza¹⁹.

¹⁵ Tamże, s. 235-236.

¹⁶ Tamże, s. 236-237.

¹⁷ Tamże, s. 237.

¹⁸ Tamże, s. 243-244.

¹⁹ М. Багдановіч, *Касцёл св. Анны ў Вільні, Поўны збор твораў у трох тамах*, t. I, Мінск 1992, s. 247.

якое залоціць восень,
далоні чырвоных клёнаў
жывыя, людзкія быццам,
асеньніх асін калёны,
якім я магла-б маліцца.

W drugim utworze podmiot liryczny konstatuje:

І зноў пачну, маўляў сябе,
любіць людзей,
таму што людзі,
таму, што ў сьвеце чалавек,
адзін з усёй зямной малечы,
ў багі
узьяняць патрапіць зьдзек,
і зьдзек
навечнае зьнявечыць!

Słowa te świadczą o głębokim wymiarze humanistycznym poezji Arsieńniewej przepojonej, mimo bólu i cierpień, wiarą w największe i najświętsze zarazem wartości humanistyczne, w człowieka, w zwycięstwo dobra nad złem.

Cykl *sacrum* w poezji Arsieńniewej zamyka wizja zmartwychwstałej postaci Chrystusa, krocącego współcześnie pośród nas, lecz niezauważanego przez ludzi²³. Trzy kolejno następujące po sobie wiersze *Radaść*, *Katasy* i *I była tam wiasna*²⁴ w wydanym ostatnim tomie poezji Arsieńniewej *Miż bierahami* w Stanach Zjednoczonych, jak gdyby zwiastują nadejście nowej ery – ery zmartwychwstania Chrystusa, czego dowodem jest ostatni z nich *I była tam wiasna*. Chrystusa krocącego pośród nas – taką wizję świata zostawiła po sobie dla potomnych wspaniała poetka, białoruska patriotka pochodzenia rosyjskiego. Natalia Arsieńniewa.

²³ Tamże, s. 285-286.

²⁴ Tamże, s. 283-284, 284-285, 285-286.

САКРАМЕНТАЛЬНОЕ В БЕЛОРУССКОЙ ЭМИГРАЦИОННОЙ ПОЭЗИИ В США НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА НАТАЛИИ АРСЕНЬНЕВОЙ

Резюме

Наталья Арсеньнева принадлежит к тем выдающимся белорусским эмигранционным поэтам, мировоззрение и поэтика творчества которых сформировались не только вследствие воздействующего на ее творчество неоромантизма, но и христианства. Отсюда в ее творчестве появляются мотивы священного, как в богословском, так и религиозноведческом смысле. В статье они подвергаются подробному анализу. Автор обращает внимание на часто появляющуюся в творчестве поэтессы неотделимость сферы священного как религиозной категории от сферы священного в религиозноведческом понимании. Священным в поэзии Арсеньневой становится белорусский патриотизм, который становится для нее почти религией, как и для современного белорусского писателя Сократа Яновича. Тема священного появляется уже в раннем творчестве поэтессы, но больше произведений с религиозными мотивами отмечено в ее зрелом творчестве. Вместе с характерной для нее художественной виртуозностью они придают творчеству Арсеньневой значения большей таинственности, впечатляемости. Влияя на читателя, они пленяют силой и правдой художественных переживаний. Некоторые из них близки художественному видению. Священное для Арсеньневой это не только то, что связано с Богом, Христом, священной считается также родная природа и человек. Таким образом поэтесса исповедует веру в высшие гуманитарные ценности, веру в человека, в победу добра над злом. Цикл «священное» Арсеньневой закрывает видение воскресшего Христа, идущего среди людей, но ими не замечаемого. Ее последние стихи сообщают начало новой эры, эры воскресения Христа.

Słowa kluczowe: *sacrum*, poezja, emigracja, Białoruś, Arsieńniewa, Stany Zjednoczone, Wilno.

Ключевые слова: Сакраментальное, поэзия, эмиграция, Беларусь, Арсеньнева, США, Вильнюс.